

**NOVA
UNIVERZA**

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Revolucionarni represivni organi in revolucionarno sodstvo v času druge svetovne vojne na Slovenskem

Damjan Hančič

Article information:

To cite this document:

Hančič, D. (2018). Revolucionarni represivni organi in revolucionarno sodstvo v času druge svetovne vojne na Slovenskem, Dignitas, št. 53/54, str. 318-332.

Permanent link to this document:

<https://doi.org/10.31601/dgnt/53/54-19>

Created on: 07. 12. 2018

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

**NOVA
UNIVERZA**

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

**NOVA
UNIVERZA**

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Revolucionarni represivni organi in revolucionarno sodstvo v času druge svetovne vojne na Slovenskem

Damjan Hančič

V prispevku želim osvetliti delovanje revolucionarnih represivnih organov in partizanskega oziroma revolucionarnega sodstva med drugo svetovno vojno; to je bilo namreč v nasprotju s temeljnimi postulati sodobne pravne države, ki temelji na ločitvi zakonodajne, izvršne in sodne oblasti, saj je bila represivnim organom, ki sodijo sicer pod okvir izvršilne oblasti, dana prevelika pristojnost odločanja o domnevno kaznivem dejanju, ki v demokratični pravni državi sodi pod okrilje sodstva.

Uvod

Kot je znano, je bila v začetku aprila leta 1941 Kraljevina Jugoslavija, kamor je tedaj sodilo ozemlje Slovenije (Dravska banovina), okupirana in razdeljena med sosednje države. Na začetku se je za upor proti okupatorju izoblikovalo več odporiških skupin, ki so temeljile na raznolikem političnem in ideološkem prepričanju, pa tudi na različnem gledanju na sam način izvedbe boja proti okupatorjem. Med njimi je bila najbolj organizirana in hkrati najbolj brezobzirna, tako v načinu boja z okupatorjem kot tudi v netoleriranju kakršnekoli odporiške alternative, komunistična partija, ki je prek ustanovitve OF in kasneje neposredno sebi podrejenih oboroženih organizacij prevzela vodilno vlogo v boju proti okupatorju, hkrati pa pod krinko tega boja izvajala komunistično revolucijo.²

¹ Prispevek (članek/publikacija/monografija) je rezultat izvajanja raziskovalnega programa Nasilje komunističnega totalitarizma v Sloveniji 1941–1990 (št. pogodbe 1000-12-2721), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Za podrobnejšo predstavitev medvojnih revolucionarnih represivnih organizacij in revolucionarnega sodstva glej: Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem 1941–1945*, Študijski center za narodno pravo, Ljubljana 2011.

Enote, ki so izvajale revolucionarno nasilje

Poleg partizanskih enot so revolucionarno nasilje izvajale za to specializirane enote: VOS-a, VDV-ja, NZ-ja, OZNE in KNOJ-a, ki jim je bila, v nasprotju z običajnimi demokratičnimi standardi, dana tudi sodna pristojnost.

a) Varnostno-obveščevalna služba – VOS

Novoustanovljeni VOS je začel delovati približno sredi septembra 1941. **Delo VOS-a** se je odvijalo na treh velikih področjih: splošne obveščevalne, specialne obveščevalne in varnostne službe. Glavna naloga **obveščevalne službe** je bilo opazovanje okupatorja in protikomunističnega tabora. Stane Kos v knjigi *Komunistična revolucija na Slovenskem*³ ocenjuje, da je VOS do konca leta 1941 likvidiral že okoli sto ljudi. V istem času, ko je začel operativno delovati VOS, je bil 16. septembra 1941 sprejet tudi t. i. Zaščitni zakon OF, izvršilni organ sklepov tega zakona pa naj bi bil VOS. Ves aparat VOS-a je nadzorovala komunistična partija, točneje, njen centralni komite. Zaradi vojaških spopadov je bila kontrola pogosto težka, zato so pri območnih centrih VOS-a ustanavljali območne partijske komiteje KPS-a, ki naj bi skrbeli za nemoteno delovanje organizacije in pravilno politično linijo.⁴ Prej omenjeni dokument (t. i. »zaščitni zakon«) je OF in njeno partizansko vojsko pooblašal za prihodnje usmrtitve (likvidacije), torej za ubijanje Slovencev, ki niso sledili načelom, zapovedim in ukazom prokomunistične OF. Tako so lahko veliko ljudi razglasili za izdajalce, ne glede na to, ali so dejansko sodelovali z okupatorjem ali pa so se zunaj OF na svoj način upirali okupatorju oziroma skušali z zunanjim videzom sodelovanja z okupatorjem prebivalcem omogočiti znosnejšo okupacijo. »Zakon« je sicer predvideval tudi posebna in tajna sodišča, ni pa govoril o njihovi sestavi in načinu delovanja. Določal je le, naj bo postopek hiter, usten in tajen. Slovenski poročevalec je objavil nekaj vidnih sodb takih sodišč, vendar iz njegovih poročil ne izvemo nič natančnejšega, sploh pa ne, kdo je sodbo izrekel ter kje in kdaj. Obtožbe so bile večinoma zelo splošne, z dokazovanjem se tako rekoč niso ukvarjali. Zaradi neupoštevanja načel pravne države in ker se s posebnim dokazo-

³ Stane Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945*, I. del, Samozaložba, Ljubljana 1994 (dalje Kos, *Stalinistična revolucija na Slovenskem*).

⁴ Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, str. 476.

valnim postopkom niso ukvarjali, se nakazuje velika zloraba VOS v politične in revolucionarne namene, katere namen je bilo zastraševanje. Šele po sklepu izvršnega odbora OF, sprejetem 31. 7. 1942, je bila na t. i. osvobojenih ozemljih (ozemljih pod nadzorom partizanske vojske) sestavljena izredna sodna komisija. Sodila naj bi po zaščitnem odloku, vendar zaradi hudih oboroženih spopadov ni mogla resnično delovati. Pozneje, od konca leta 1943 dalje, so kazniva dejanja po zaščitnem zakonu delno prepuščali tudi vojaškim sodiščem. Zaščitni odlok je kot kazenska norma veljal do 30. avgusta 1944, ko je začela veljati uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ z dne 24. 5. 1944.⁵ Pri tem se moramo vprašati, koliko so bili sprejeti odloki v pogledu njihovega vrednotenja v duhu mednarodno priznanih pravnih in humanitarnih meril. Lovro Šturm, do konca oktobra 1998 predsednik Ustavnega sodišča RS, je s pravnega stališča ovrednotil sklepe, sprejete 16. 9. 1941 (sklep o NOO in t. i. zaščitni zakon), ki so nato z Zakonom o potrditvi zgodovinsko pomembnih dogodkov, ki ga je 23. 2. 1948 sprejela slovenska skupščina, dobili formalnopravno veljavo. Ocenil je, »da so bile ključne določbe obeh aktov v nasprotju z deklariranim ciljem uporabljene v skladu s skritim sprevrženim motivom normodajalca. Gre za tipičen primer zlorabe prava, saj nobeden od aktov ni bil namenjen zagotavljanju svobode in vzpostavitvi svobodne demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi ter za izvedbo komunistične revolucije in vzpostavitve totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije. Hkrati pa sta bila oba sklepa po svojih bistvenih sestavinah že ob njunem nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja.«⁶

b) Razpustitev VOS-a, ustanovitev Oddelka za notranje zadeve in VDV

Leta 1944 so se komunisti začeli pospešeno pripravljati na čas po koncu vojne. Svoje organizacije so oblikovali tako, da bi lahko takoj začele delovati in nasprotni strani ne bi dale možnosti, da se

⁵ Prav tam, 476. Glej: Tamara Griesser Pečar, 16. september 1941: Začetek državljanske vojne na Slovenskem, Dignitas, št. 45–46 (junij 2010), str. 33–45.

⁶ Lovro Šturm, Pogledi na vsebinsko in pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. 9. 1941. Pravnikov odnos do polpretekle zgodovine, Podjetje in delo 6–7/1998/XXIV, str. 1094, 1095.

utrudi, kar je veljalo zlasti za področje varnosti in obveščanja. Zato so morali vzpostaviti tako varnostno-obveščevalno organizacijo, ki bi to izvajala bolje kot dotedanji VOS, ki so ga razpustili na prvem zasedanju SNOS-a 19. februarja 1944.⁷

Med drugim je bil takrat ustanovljen Oddelek za notranje zadeve, katerega delo je bilo razdeljeno na tri področja: boj proti peti koloni, narodna zaščita in notranja uprava. Najpomembnejše je bilo področje boja proti peti koloni; sprva se je imenovalo Oddelek državne varnosti – obveščevalna služba, nato pa od sredine aprila do ustanovitve OZNE v maju Obveščevalna služba, s katero se je dotedanji VOS popolnoma stopil. Obveščevalni oddelek je dobil na voljo lastno vojaško enoto, Vojsko državne varnosti (VDV), ki je bila sestavni del partizanske vojske (enot NOV). Ta oddelek je deloval na Stražnem vrhu pri Črnomlju. Tam so bili nameščeni naslednji oddelki: Obveščevalna služba, Oddelek za odnose z inozemstvom, Evidenčni in tehnični oddelek, Oddelek za narodno zaščito in štab Vojske državne varnosti.⁸ Pri okrajnih in okrožnih poverjeništvih obveščevalne službe se je navadno zaposloval tudi po en legalec, na terenu pa je bilo treba razpresti kamuflirano legalno službo. Po okrožjih in pokrajinah so se ustanovljale okrožne in okrajne izpostave odsekov, ki jih je predstavljal samo en človek – načelnik izpostave, ki je bil v neposredni zvezi z odsekom za notranje zadeve in mu pošiljal poročila. Načelniki izpostav so bili v rangi okrožnega komiteja in so, če je bilo le mogoče, morali biti vključeni v vzporedni OK. Pokrajinske izpostave so bile le začasnega značaja.⁹ Odsek za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS-a je v taki sestavi deloval šest mesecev, od februarja do avgusta 1944.

Postopek VDV za kaznovanja osumljenih zločincev

Obveščevalna služba je morala najprej zbrati vse podatke in ugotavljati krivdo; vse to je prišlo v roke načelnika, ki je lahko Vojski državne varnosti (VDV) izdal nalog, da določenega krivca aretira, sodišče pa je izvršilo preiskavo in izreklo kazen. Na partizanskem ozemlju je bil načelnik izpostave tudi sodnik, toda vse je

⁷ Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Črnomelj – 19. in 20. februarja 1944, Državni zbor RS, Ljubljana 1993, str. 95, 96.

⁸ Griesser Pečar: Razdvojeni narod, str. 394.

⁹ Arhiv Republike Slovenije (dalje: AS), Poverjenišstvo CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško, AS 1493, šk. 1, 2. mapa.

moral izvrševati sporazumno z OK-jem in OO OF ter nositi vso odgovornost za storjena dejanja skupaj z OK-ji in OO OF. Pri tem je veljalo načelo, da morajo *»vso obveščevalno službo in ostalo borbo proti izdajalcem izključno voditi politični vidiki, ki morajo tudi vsemu temu dati politični ton«*. Načelnik okrožne izpostave je razpolagal s četo ali z vodom VDV-ja, ki je bil v sklopu bataljona VDV-ja. Ravno tako je bila načelniku pokrajinske izpostave na razpolago večja enota VDV-ja. Ta je morala operirati po enotnem načrtu, ki ga je izdelal načelnik pokrajinske ali okrožne izpostave skupaj z oblastnim ali okrožnim komitejem KPS-a ali odborom OF-a, pri čemer je bilo treba upoštevati predvsem politične potrebe. *»VDV je izvršilni organ izpostave in mora ta značaj v vsem svojem delu tudi ohraniti. VDV ne sme izvrševati rekvizicij, ampak dobiva vso potrebno hrano od gospodarskih organizacij. V nujnih potrebah se VDV lahko prehranjuje preko rekvizicij, ki jih na njeno zahtevo izvrše druge operativne enote,«* je zapisano v navodilih, ki jih je izdal Oblastni komite za Gorenjsko.¹⁰

c) Organizacija za zaščito naroda (OZNA)

Ker je predsedstvo Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije – NKOJ-a¹¹ (začasna jugoslovanska vlada) boj proti peti koloni izvzelo iz pristojnosti notranjih zadev, ga vojaško organiziralo in dodelilo poverjeništvu NKOJ-a za ljudsko obrambo, je bil za to področje 13. 5. 1944 ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (OZNA),¹² urejen po zgledu sovjetskega NKVD-ja. Naloga OZNE je bila varovanje dosežkov revolucije, zato je bilo njeno delo posvečeno predvsem odkrivanju notranjega sovražnika in boju proti njemu. Z Odlokom o izrednih ukrepih proti okupatorskim pomagačem, domobrancem in veleizdajalcem, izdanim 19. 7. 1944, je SNOS OZNI dodelil zelo široka pooblastila. S tem so organi OZNE dobili pooblastilo za izganjanje znanih nasprotnikov partizanskega gibanja in njihovih družin ter zaplembo njihovega premoženja. Pri tem so sodno vejo oblasti tudi formalno postavili v podrejeni položaj, saj so zapisali, da *»nihče od organov naše oblasti, ne*

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) je bil ustanovljen z odlokom na drugem zasedanju Avnoja 30. 11. 1943. Za predsednika je bil imenovan Josip Broz Tito. Ta je v vlogi predsednika NKOJ-a 16. 6. 1944 na Visu sklenil sporazum s predsednikom vlade Kraljevine Jugoslavije Ivanom Šubašićem.

¹² Ljuba Dornik Šubelj: Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1999 (dalje Dornik Šubelj, OZNA za Slovenijo), str. 49–51.

forumov ne funkcionarjev, nima pravice preprečevati organov OZNE v izvrševanju tega odloka«, vsi organi partizanske oblasti in sodelavci OF pa so jim morali tudi dajati podatke o »belogardiističnih družinah in posameznikih«. Na osnovi tega odloka je bilo po poročilu OZNE z dne 24. 9. 1944 izgnanih 178 družin in dva posameznika.¹³

Redna sodišča

Redna sodišča so na partizanskem ozemlju nastala pozneje kot vojaška. O sistematičnem vzpostavljanju rednih sodišč, ki so bila ločena od vojaških, lahko govorimo šele po ustanovitvi oddelka za sodstvo pri SNOS-u 19. 8. 1944 in po sklepu predsedstva SNOS-a 3. 9. 1944 z naslovom Začasno vzpostavljanje sodišč in ljudskih sodnikov. Nekatere pravne postopke, ki so sicer pridržani sodiščem, so do tedaj opravljali NOO-ji, zlasti na ozemlju, ki so ga zasedli partizani. Tako je izvršni odbor OF na pobudo KPS-a 17. 5. 1942 izdal Odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju, dne 26. 8. 1942 pa je kot svarilo pred vedno močnejšo belo gardo opozoril na dejanja, za katera so bile z odloki in s predpisi določene težke kazni, za zbiranje ljudi in materiala za belo gardo, posredovanje informacij o delu OF-a ter vsako samovoljno hranjenje in nošenje orožja celo smrtna kazen. Dejansko so smrtno kazni pogosto izrekli zgolj iz maščevalnosti, osebnega in razrednega sovraštva ali primitivnosti.¹⁴

Vojaška sodišča

Osnovna predpisa, na osnovi katerih so poveljstva partizanskih enot storilcem kaznivih dejanj sodila in jim izrekala kazni, sta bila Partizanski zakon iz julija 1941 in odlok Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve z dne 16. 9. 1941, ki je veljal do sprejetja Uredbe o vojaških sodiščih 24. maja 1944.¹⁵ Odlok je predvideval smrt za izdajalce, za katere so veljali: »1. denuncianti, 2. vsakdo, kdor stopi v stik z oblastniki okupatorjev ali z drugimi

¹³ Griesser Pečar, Razdvojeni narod, str. 397, 398.

¹⁴ Griesser Pečar, Razdvojeni narod, str. 418.

¹⁵ Milko Mikola, Sodni procesi na Celjskem 1944–1951, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995 (dalje Mikola, Sodni procesi na Celjskem).

sovražniki svobode slovenskega naroda ali z njihovimi zaupniki, in sicer z namenom uničevanja ali trajne okrnitve politične svobode, in 3. kdor zaradi svoje ali sebične skupinske koristi zbira ali odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimi koli sredstvi«. S smrtjo je bil kaznovan tudi vsakdo, »1. kdor izda posredno ali neposredno oblastem ali z namenom izdaje priobči ali širi tajnosti organizacije in dela NOG, 2. kdor izda ali ovadi okupatorju osebe, ki vodijo, sodelujejo ali podpirajo osvobodilno gibanje, 3. kdor pridobiva oblastem okupatorjev ali drugim sovražnikom sredstva za borbo proti narodni osvoboditvi, 4. kdor izstopi ali zapusti NOG. S smrtno kaznijo se kaznuje tudi ovaditelj, če je na podlagi lažne ovadbe izrečena ali izvršena smrtna kazen v gornjih primerih.«¹⁶

Odlok je tudi določal, da se izstop iz NOG-a z namenom onemogočitve ali precejšnjega oškodovanja dela NOG kaznuje z narodnim bojkotom, v težjih primerih z uničenjem ali zasegom imetja »odpadnika«. Z isto kaznijo se kaznuje, kdor služi ali deluje z okupatorjem tako, da mu omogoča sklicevanje na naklonjenost in vdanost slovenskega naroda.¹⁷

Glede postopka z osumljencem pa je določal, da gre za nagli, ustni in tajni postopek. Posebno zaslišanje obtoženca ni bilo potrebno, izvedlo pa se je, če je bilo »brez škode za narodnoosvobodilno gibanje«. Proti sodbi sodišča ni bilo pritožbe, kazen pa je bila izvršena takoj, na način in po osebah, ki jih je določilo sodišče. Zato v zvezi s posameznimi primeri sojenja ni nastala nobena pisna dokumentacija, tako tudi ne moremo ugotavljati dejanske krivde oseb, ki so bile obsojene pred tedanjimi partizanskimi sodišči.¹⁸

Iz več primerov je mogoče tudi ugotoviti, da je bilo kazensko sodstvo na začetku vojne v pristojnosti ne le poveljstev bataljonov, ampak celo poveljstev čet. To se je kmalu izkazalo za neprimer- no, ker so ta pogosto izrekala smrtne obsodbe, za katere ni bilo pravega razloga. Do tega je prihajalo predvsem zato, ker poveljstvo slovenskih partizanskih čet vse do poletja 1942 ni sprejelo nobenih navodil za kazensko sodstvo pri partizanskih enotah za postopek pred partizanskimi vojaškimi sodišči. To je omogočalo, da je prihajalo tudi do samovolje posameznikov. Do številnih

¹⁶ Griesser Pečar, Razdvojeni narod, str. 144.

¹⁷ Griesser Pečar, Razdvojeni narod, str. 145.

¹⁸ Mikola, Sodni procesi na Celjskem.

neupravičenih in samovoljnih usmrtitev je prišlo zlasti spomladi in poleti 1942 na ozemlju pod partizansko oblastjo v Ljubljanski pokrajini. Poveljstvo slovenskih partizanskih čet je tako šele 30. 7. in 8. 8. 1942 sprejelo predpisa, s katerima je določilo enotni postopek pred partizanskimi sodišči.¹⁹ Štabom čet in bataljonov je bila odvzeta pravica izrekati smrtne obsodbe civilnim osebam. Civilistom so odtlej smeli soditi samo štabi odredov in grup odredov. Čete in bataljoni so odtlej tistega, za katerega je obstajal sum, da je storil kaznivo dejanje, smeli samo aretirati in zaslišati. Če se je pokazalo, da je sum utemeljen, so morali osumljenca takoj odpeljati v štab odreda, kjer so mu sodili. Če pa se je izkazalo, da sum ni utemeljen, so morali osumljenca nemudoma izpustiti. Če je šlo za težje kaznivo dejanje, je bilo treba osumljenca skupaj z dokazi odvesti v štab grupe odredov.²⁰ Temu je sledila še odločba glavnega štaba slovenske partizanske vojske z dne 27. 8. 1942, ki je oborožene pripadnike bele garde postavila zunaj zakona in ki je partizanskim četam, narodni zaščiti ter posameznim partizanom in zaščitnikom dovoljevala na mestu ustreliti vsakega belogardista, ki ima v posesti kakršnokoli orožje.²¹

Prvi predpisi, s katerimi so bila v Sloveniji ustanovljena stalna partizanska vojaška sodišča, so bili sprejeti šele avgusta in septembra 1943. Dne 5. 8. 1943 je GŠ NOV in POS sprejel *Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč*. Poleg rednih brigadnih in odrednih sodišč pa so za sojenje v določenih posebnih primerih lahko ustanovili tudi izredna (pomožna) bataljonska sodišča. 30. 8. 1943 so sprejeli še *Pravilnik za organizacijo, poslovanje in postopek brigadnih in odrednih vojaških sodišč*, ki je bil dopolnjen 16. 10. 1943. V navodilu brigadnim, odrednim in področnim sodiščem, ki ga je omenjenim sodiščem 6. 10. 1943 poslal načelnik sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS Zoran Polič, glede pospešitve obravnave posameznih nerešenih kazenskih primerov pravi, da morajo štabi brigad za člane sodišč predlagati ljudi iz najbližje okolice štaba samega, za namestnike pa lahko tudi iz bolj oddaljenih enot. Strogo pa prepoveduje sestavljanje sodišč iz oseb, ki jih ne potrdi glavni štab. In nadaljuje: »Sodišča morajo biti pri izrekanju kazni pravična, toda zelo stroga. Kazen prisilnega dela ne sme biti časovno omejena, zato se izreka za nedoločeno

¹⁹ Uradni listi SNOS in NV Slovenije, št. 42/1945.

²⁰ Mikola, Sodni procesi na Celjskem, str. 7.

²¹ Griesser Pečar, Razdvojeni narod, str. 424.

dobo. Z najstrožjo kaznijo naj sodišča izrekajo kazen za dezertacijo in z vsemi belo- in plavogardisti, ki jih ujamejo v borbi ali z orožjem v rokah. Da čim prej rešimo vse viseče primere in da tudi v bodoče ne zavlačujemo primerov bele in plave garde, morajo vsa odredna in brigadna sodišča reševati take primere takoj sama in jih ne odstopati področnim sodiščem. Tako bodo brigadna in odredna sodišča reševala vojaške primere belo- in plavogardističnih izdajalcev, dočim bodo na področna sodišča odpadli le primeri civilnega prebivalstva in samo tisti vojaški primeri, ko zajamejo belo- oz. plavogardista enote področnih komand.» V nadaljevanju poudarja, da morajo vsa sodišča na podlagi nadrejenih komand izdelati seznam vseh pravnikov na njihovem območju in da če se posamezni bataljon izloči iz sestave svoje enote in se giblje samostojno in s tem nima zveze ne s svojo komando ne s pristojnim sodiščem, sme v primeru potrebe izbrati posebno sodišče iz samega bataljona.²²

Dne 15. 9. 1943 so sprejeli še Odlok o postavitvi stalnih vojaških sodišč in Odlok o postavitvi Višjega vojaškega sodišča.²³ Sodni oddelek pri GŠ NOV in POS je že 2. 9. 1943 podal nekatere pripombe in predloge k poslovanju vojaških sodišč, ki obravnavajo zlasti določbe glede izrekanja smrtnih kazni.²⁴

Nova ureditev vojaškega partizanskega sodstva v Sloveniji je bila določena z Uredbo o vojaškem in kazenskem sodstvu z dne 20. 4. 1944. Glavna značilnost je bila, da so namesto prejšnjih tožilcev za vodenje preiskave uvedli javne tožilce, ki niso bili člani vojaških sodišč in so delovali neodvisno od njih. Preiskavo zoper osumljenega je opravil tožilec oziroma pozneje javni tožilec, ki je tudi sestavil obtožnico in jo vložil predsedniku sodišča. Razprava je bila lahko javna ali tajna. Obtoženec je imel pravico do branilca. Sodišče je obsojencem izrekalo naslednje kazni: ukor, zaplembo imetja, izgon iz bivališča, prisilno delo, težko prisilno delo, izgubo državljanskih pravic in smrtno kazen.²⁵

Kadar zaradi posebnih okoliščin storilca ne bi bilo mogoče prijeti in privedi pred sodišče, naj bi sodišče opravilo razpravo in

²² ARS, AS 1851, fasc. 15, Navodilo načelnika sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS Zorana Poliča brigadnim odrednim in področnim sodiščem z dne 6. 10. 1944.

²³ Mikola, Sodni procesi na Celjskem, str. 8.

²⁴ ARS, AS 1869, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije 1943–1945 (dalje AS 1869), šk. 334/I, Pripombe sodnega oddelka pri GŠ NOV in POS z dne 2. 9. 1943.

²⁵ Mikola, Sodni procesi na Celjskem, str. 9.

izreklo sodbo v njegovi odsotnosti, upoštevajoč načelo, da enako upoštevajo tako obremenilne kot tudi razbremenilne dokaze. Če pa je bila zaradi posebnih izrednih okoliščin izvršena kazen brez predhodne sodne razprave, so morala sodišča na podlagi obtožnice pristojnega javnega tožilca sodni postopek izvesti naknadno, proučiti ves dokazni material, ki jim je bil predložen in ki so ga, če je bilo treba, dopolnila, ter s sodbo ugotoviti, ali in kakšno kaznivo dejanje je bilo storjeno, ali je krivda podana in kaznovanje upravičeno. Tudi sodba je morala biti v vseh navedenih primerih objavljena, razen če so temu nasprotovali pomembni vojaški in javnovarnostni razlogi.²⁶

Kmalu pa je s 1. 9. 1944 prišlo do sprememb v organizaciji partizanskega sodstva. Tako javni tožilec pri višjem vojaškem sodišču IX. korpusa NOV in POJ in pri POOF za Gorenjsko piše, da se bo tako v obveščevalni službi kot javnem tožilstvu izvršila reorganizacija. Za vse zadeve bodo pristojni oddelki OZNE, ki bodo ravnali po lastni iniciativi. Sodišča bodo odslej korpusna sodišča, ki bodo o zadevah sodila. Pri teh sodiščih pa bo postavljen preiskovalec, ki bo zadevo tudi tožil.²⁷ Štab IV. operativne cone je 11. 9. 1944 odrednemu sodišču pri štabu Kamniško-zasavskega odreda pisal, da se v smislu odredbe o vojaških sodiščih, ki jo je izdal VŠ NOV in POJ maja 1944, ukinjajo dotedanja vojaška sodišča komand, področij, brigad in odredov ter s tem tudi sodišče pri Kamniško-zasavskem odredu, ki odslej ne bo imel svojega sodišča oziroma senata, temveč bo storilce kaznivih dejanj, ki so pripadniki odreda, pošiljal brigadnemu senatu pri XI. SNOB M. Zidanška, vojaškega sodišča IV. operativne cone v sodno postopanje, medtem ko bodo civilnim osebam sodili področni senati (pri komandi moravškega in zgornjesavinjskega področja).²⁸

Na osnovi navedenih predpisov je tudi na Gorenjskem začelo nastajati partizansko sodstvo. Njegovo nastajanje in razvoj sta se na vzhodnem Gorenjskem odvijala v okviru IV. operativne cone, ki je poleg omenjenega dela Gorenjske obsegala še Štajersko in Koroško. V tej operativni coni so vojaška sodišča pri nekaterih enotah obstajala že v prvi polovici leta 1944, vendar je bila organi-

²⁶ ARS, AS 1867, Zbirka dokumentov partizanskih vojaških fondov, 1942–1945 (dalje AS 1867), okrožnica oddelka za sodstvo pri GŠ NOV in POS z dne 30. 5. 1943.

²⁷ ARS, AS 1867, šk. 7/III, Dopis Vojaškemu sodišču IX. korpusne vojne oblasti, komandi gorenjskega vojnega področja.

²⁸ ARS, AS 1856, Odredi IV. operativne cone, 1944–1945 (dalje AS 1856), šk. 342/III, Dopis štaba IV. operativne cone odrednemu sodišču pri štabu Kamniško-zasavskega odreda z dne 11. 9. 1944.

zacija partizanskega vojaškega sodstva na tem območju dokončno vzpostavljena šele v drugi polovici leta 1944.²⁹ Razen vojaških sodišč, ki so delovala pri posameznih brigadah in odredih IV. operativne cone, je bilo na tem območju konec julija ustanovljeno tudi področno vojaško sodišče pri komandi moravškega področja. Na osrednjem in zahodnem Gorenjskem pa je imel vpliv na nastajanje partizanskega sodstva IX. korpus. Sodišče IX. korpusne oblasti je imelo po reorganizaciji septembra 1944 med drugim naslednje pristojnosti: *»Sodišče pri sojenju dela samostojno in neodvisno od komande IX. korpusa kot take, funkcionarji komande pa lahko sodelujejo pri sojenju, v kolikor so istočasno člani sodišča. Preiskovalec vodi popolnoma samostojno vso preiskavo do razprave in vloži obtožnico. Uместno pa je, da pri tem čim bolj sodeluje s samim sodiščem, pa tudi s komando področja, kadar je to potrebno. V zadevah, ki imajo politični značaj, naj se sodišče tudi posvetuje s politkomisarjem. V kolikor se kaka aretacija izvrši po nalogu vaše komande in ne po nalogu sodišča, morate zadevo takoj naznaniti sodišču in mu obenem dostaviti prijavo zoper osumljenca, zaslišanje priprte osebe pa se mora izvršiti najpozneje v 24 urah. Izjema velja le za primere, v katerih z osumljencem razpolaga ali ga aretira OZNA, o čemer pa naj se sodišče obvesti, ker mora voditi točno kontrolo nad stanjem pripora.«*³⁰

Štab IV. operativne cone NOV in POS je 26. 8. 1944 vsem obveščevalnim enotam IV. operativne cone glede njihovih dolžnosti pri zaslišanju vojnih ujetnikov, dezertterjev, sovražne vojske in ranjencev odredil, da je treba vsakega ujetnika, dezertterja ali ranjenca zaslišati natanko po brošuri Vprašanja za zaslišanja vojnih ujetnikov, zapisniki morajo biti sestavljeni tako, da bo iz njih mogoče razbrati izjavo zaslišanega, in jih je treba v dveh izvodih pošiljati v obveščevalni center pri štabu IV. operativne cone. V ta center je treba pošiljati tudi vse oficirje sovražne vojske, če so pokretni. Odredil je tudi, da jim je treba dodeliti ustrezno primerno stražo, pri čemer jih je treba prej zaslišati in jim z njimi poslati zapisnik. Odgovorni funkcionarji operativne cone so dolžni skrbeti, da ujetih oficirjev sovražne vojske ne bodo streljali, temveč jih morajo zaslišati in poslati v operativno cono.³¹

²⁹ Glej Mikola, Sodni procesi na Celjskem, str. 10, 11.

³⁰ ARS, AS 1867, 7/III, dopis vojaškega sodišča IX. korpusne oblasti NOV in POJ vojaškemu sodišču IX. korpusne vojne oblasti senatu pri komandi gorenjskega vojnega področja z dne 6. 12. 1944.

³¹ ARS, AS 1869, šk. 333/III.

Da so imela partizanska vojaška sodišča revolucionarni značaj, ki je imel bolj malo opraviti z vlogo sodišč v normalnih demokratičnih sistemih, najzgovorneje priča zapis načelnika sodnega oddelka pri glavnem štabu Zorana Poliča v Slovenskem partizanu konec septembra 1943: *»Vojaška sodišča so partizanska sodišča. Vsi sodniki so izbrani izmed borcev. Res je, da sodišča v začetku ne bodo imela tiste prakse, kakor bi jo imela, če bi bila sestavljena iz samih juristov. Toda danes je glavno, da se ugotavlja pravica in krivica, pa četudi to ne gre po tistih pravilih, ki so do sedaj uravnavala delo sodišč. S časom pa bodo tudi naši sodniki, partizani, pridobili dovolj prakse, da tekmujejo s poklicnimi sodniki. Partizanski sodniki so nov mejnik v razvoju slovenske osvobodilne borbe, so pravi znanilci novega rednega življenja in ponoven dokaz, da bo res slovenski človek, sam iz lastnih sil, urejal svoje privatno in javno življenje. Zato morajo vsi Slovenci izkazati tudi tej ustanovi vse spoštovanje, jo gojiti in ji pomagati, da ne bo zadnja med tolikimi lepimi uspehi partizanskih borb in partizanske krvi.«*³²

Na začetku leta 1945 so se veliko ukvarjali z izvajanjem amnestijskega odloka Avnoja,³³ ki je bil sprejet 21. 11. 1944. Amnestija je zajela osebe, ki so služile v enotah Draže Mihailovića, v enotah hrvaških domobranov in slovenskih domobrancev, tem enotam pomagale ali z njimi sodelovale. Zajela je tudi tiste, ki so bili med sprejetjem odloka še v njih, vendar so morali do 15. 1. 1945 izstopiti in se javiti pri vojaških ali civilnih oblasteh NOV-ja. Amnestija je veljala tudi, če je bil predlog za kazenski postopek že vložen ali obsodba že izrečena ali izvršena. Ni pa veljala za tiste, ki so zagrešili težke zločine: umor, uboj, požig, rop ali posilstvo.³⁴

Partizansko sodstvo na Gorenjskem v luči arhivskih dokumentov

Pa si pogledjmo konkretno delovanje partizanskega sodstva v luči ohranjenih arhivskih dokumentov, in sicer na območju Gorenjske.

Javni tožilec pri Višjem vojaškem sodišču IX. korpusa NOV in POJ pri POOF za Gorenjsko 12. 8. 1944 pokrajinski izpostavi ONZ

³² ARS, AS 1887, Zbirka NOB tiska – periodika, Zoran Polič, Partizanska sodišča, v: Slovenski partizan, konec septembra 1943, leto II, št. 4, str. 15, 16.

³³ ARS, AS 1867, 7/III, Navodila za izvajanje amnestijskega odloka, ki jih je po naročilu GŠ NOV in POS izdalo vojaško sodišče IX. korpusa dne 3. 1. 1945.

³⁴ Slovenski poročevalec, št. 37, 25. 11. 1944.

za Gorenjsko poroča, da je v poročilu z dne 28. 6. 1944 omenjeno, da sta bila Martin Prestor in Rudolf Rešek pred justifikacijo zaslišana.³⁵

Ko so avgusta 1944 aretirali Frančiško Cerar, ker je izdala partizansko kuhinjo, so jo po zaslišanju, ki ga je opravil član pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko, poslali na vojaško sodišče 4. bataljona Gorenjskega odreda. Odredno vojaško sodišče Kamniško-zasavskega odreda je 13. 9. 1944 štabu VII. korpusa poslalo osebe, ki so bile obsojene pred tem sodiščem, na izvrševanje kazni. To so bili: Ivan Pfajfer, roj. 1890, ki je bil obsojen na kazen izгона iz bivališča, težkega prisilnega dela in zaplembe imovine, Štefan Pfajfer, roj. 1917, ki je bil obsojen na kazen težkega prisilnega dela, Filip Klobčič – kazen težkega prisilnega dela, Martin Urankar, roj. 1909 – kazen težkega prisilnega dela, Alojz Kotnik, roj. 1889 – postopek ustavljen, napotitev v delavski bataljon, Peter Lazar – bil je oproščen pred sodiščem, vendar »se ne smatra za umestno, da bi šel domov, zato se ga pošlje na prisilno delo«.³⁶

Odredno sodišče Kamniško-zasavskega odreda je 14. 9. 1944 štabu VII. korpusa poslalo Antonijo Giusseppini iz Zagorja, ki jo je Področno vojaško sodišče pri komandi moravškega področja obsodilo na kazen izгона iz bivališča in izgubo državljanskih pravic, in sicer po 10. členu uredbe o vojaškem kazenskem sodstvu z dne 20. 4. 1944. Sklenili so, da jo odvedejo na »osvobojeno zemljišče na Dolenjskem«.³⁷ Prav tako je bil na kazen zaplembe imovine in izгона iz bivališča po 10. členu uredbe o vojaških sodiščih na Področnem vojaškem sodišču moravškega področja zaradi *»kaznivega dejanja vršitve propagande in agitacije v korist okupatorja«* obsojen Jože Fajdiga iz Vrhpolj pri Moravčah. Poslan je bil na Dolenjsko.³⁸

Sodišče Kamniško-zasavskega odreda je poslovalo od 1. 9. do 15. 9. 1944. V vsem njegovem poslovanju je bil kazenski postopek uveden v 48 primerih proti skupno 57 osebam. V tem času je bilo končanih 7 kazenskih primerov, ustavili pa so jih 9. Skupaj je bilo končanih 16 od 17 kazenskih primerov. Zaradi pobega osumljen-

³⁵ AS 1867, 7/III, Poročilo Javnega tožilca pri Višjem vojaškem sodišču IX. korpusa NOV in POJ pri POOF za Gorenjsko pokrajinski izpostavi ONZ za Gorenjsko z dne 12. 8. 1944.

³⁶ AS 1856, 342/III, Dopis Odrednega vojaškega sodišča pri Štabu Kamniško-zasavskega odreda štabu VII. korpusa z dne 13. 9. 1944.

³⁷ AS 1856, 342/III, Dopis Odrednega sodišča pri Štabu Kamniško-zasavskega odreda Štabu VII. korpusa NOV in POJ z dne 14. 9. 1944.

³⁸ AS 1856, 342/III, Dopis Odrednega sodišča pri Štabu Kamniško-zasavskega odreda Štabu VII. korpusa NOV in POJ z dne 3. 9. 1944.

ca ni bilo mogoče izvesti enega postopka, disciplinskih kazni pa sodišče v tem času ni izrekalo.³⁹

Decembra so na smrt obsodili Alojza Filipiča, roj. 1927, ker naj bi se julija prostovoljno javil v službo Gestapu in aktivno sodeloval pri hajkah na partizane. Udeležil naj bi se tudi hajke na Mežaklji, ko je padel partizan Ivan Kelih iz Javornika, s čimer je po mnenju sodišča zakrivil zločin po 13. členu Odloka o vojaških sodiščih. Poleg tega je kršil tudi 14. člen uredbe, ker naj bi bil 11. 11. 1944 poslan kot vohun v partizane, kjer naj bi hotel ukrasti razne akte in postreliti funkcionarje. Tudi v času zapora naj bi skušal priti do zaupnih aktov in celo nagovarjal sojetnico Marijo Golob k pobegu. Zaradi tega so zanj zahtevali najstrožjo kazen.⁴⁰ Dan kasneje, 1. 12. 1944, so za kazen določili smrt s streljanjem, trajno izgubo državlјanskih časti in zaplembo vse imovine.⁴¹ Hkrati tudi ugotavljajo, da »čeprav je obsojenec starejši mladoletnik, se je senat v teku razprave v zadostni meri prepričal, da je sposoben pojmovati pomen in posledice svojih kaznivih dejanj ...«⁴²

Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone NOV in POS, senat pri komandi kamniško-zasavskega vojnega področja, je 26. 11. 1944 pooblaščenca OZNE za okrožje Celje poslal dopis, v katerem je sporočil, da je Julijano Javornik, roj. 1903, med zaslišanjem zaradi obtožbe agitacije in vohunstva v korist okupatorja zadela srčna kap in je tako med preiskavo umrla, ter da so izvršili smrtno obsodbo nad Francem Jagrom, roj. 1912, ker je bil sokriv ovadustva.⁴³

Vojaško sodišče IX. korpusa vojne oblasti NOVJ, senat pri komandi gorenjskega področja, je štabu II. bataljona NOV GRAD-a 9. 12. 1944 poslal Jožefa Benedičiča, prej pripadnika tega bataljona, na prestajanje 6-mesečnega prisilnega dela. Istega dne je namreč imenovanega na to kazen obsodil Senat vojaškega sodišča za Go-

³⁹ AS, 1856, 342/III, Dopis Odrednega sodišča pri Štabu Kamniško-zasavskega odreda Štabu VII. korpusa NOV in POJ z naslovom »O poslovanju Odrednega sodišča za razdobje od 1. 9. 1944 do 15. 9. 1944«, tj. do njegove ukinitve, z dne 16. 9. 1944.

⁴⁰ AS 1867, 7/IV, Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone NOV in POJ Slovenije, Senat pri komandi kamniško-zasavskega vojnega področja, Obtožnica, ki jo je preiskovalec Slavo Šentjunc vložil zoper Alojza Filipiča, z dne 30. 11. 1944, A 452502, A452503.

⁴¹ AS 1867, 7/IV, Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone NOV in POJ Slovenije, Senat pri komandi kamniško-zasavskega vojnega področja, Sodba zoper Alojza Filipiča z dne 1. 12. 1944, A 452504, A 452505.

⁴² AS 1867, 7/IV, Vojaško sodišče vojne oblasti IV. operativne cone NOV in POJ Slovenije, Senat pri komandi kamniško-zasavskega vojnega področja, Obrazložitev sodbe, A452507.

⁴³ AS 1867, 7/IV, Dopis Vojaškega sodišča vojne oblasti IV. operativne cone NOV in POS, senat pri komandi kamniško-zasavskega vojnega področja pooblaščenca OZNE za okrožje Celje z dne 26. 11. 1944, A443020.

renjsko vojno področje. Zanimiv je dostavek: »Vsak mesec poročajte o njegovem zadržanju in vedenju, sodbo vam bomo poslali naknadno.«⁴⁴

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

AS 1493 – Poverjeništvo CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško

AS 1851 – Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (1941–1945)

AS 1856 – Odredi IV. operativne cone (1944–1945)

AS 1867 – Zbirka dokumentov partizanskih vojaških fondov (1942–1945)

AS 1869 – 4. operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov

ARS, AS 1887, Zbirka NOB tiska – periodika

Literatura

– Dornik Šubelj, Ljuba, Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1999.

– Griesser Pečar, Tamara, Razdvojeni narod, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004.

– Kos, Stane, Stalinistična revolucija na Slovenskem 1941–1945, I. del, samozaložba, Ljubljana 1994.

– Mikola, Milko, Sodni procesi na Celjskem 1944–1951, Zgodovinski arhiv Celje, Celje 1995.

– Prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, Črnomelj – 19. in 20. februarja 1944, Državni zbor RS, Ljubljana 1993.

– Šturm, Lovro, Pogledi na vsebinsko in pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. 9. 1941, v: Podjetje in delo: revija za gospodarsko, delovno in socialno pravo, Inštitut za delo pri Pravni fakulteti, Zveza Društev pravnikov v gospodarstvu Slovenije, Gospodarski vestnik, št. 6–7/1998, Ljubljana 1998, str. 1089–1097.

⁴⁴ AS 1867, 7/II, Vojaško sodišče IX. korpusa vojne oblasti NOVJ, Dopis senata pri komandi Gorenjskega področja štabu II. bataljona NOV GRAD z dne 9. 12. 1944.